

Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış*

Aynur ÖZUĞURLU**

Yoksulluk literatürünün asıl merakı, yoksulluğu yaratan sınıfsal ilişkilerden ziyade yoksulların nasıl olup da sefalet koşullarında hayatta kalabildiklerine dónüktür. Bu merak, genellikle söz konusu koşulları tasvir eden ampirik göstergeleri tanımlayarak yoksulluğu kavramsallaştırır. Bir başka deyişle, geçinebilecek gelir ya da diğer üretken kaynakların yokluğu, toplumsal-kültürel hayata ve politik süreçlere katılım eksikliği, belirli bir hayat kalitesini sağlayabilme kapasitesinden yoksunluk ya da aile-hemşerilik ve toplumsal kurumların sağladığı güvenlik ağlarının dışına düşmek gibi göstergeler, herhangi bir teorik işlemden geçmeden, yoksulluğun kavramsal çerçevesi olarak kabul edilir. Dolayısıyla yoksullar, sahip olamadıklarıyla ya da sahip olduklarından etkin biçimde yarar görememeleriyle “patolojik bir tüketici” olarak ele alınır.

Bu çalışma, yoksulları ayrı bir nüfus kategorisi olarak düzenleyen söz konusu yaklaşımların sınıf-dışı, dahası çoğu kez sınıfın yadsınmasına dayanan kurgusunu açığa çıkartmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, yoksulluğa atfedilen anlamların, sadece yoksulların kendisini değil dünyanın düzenini -yaşanılan, meşrulaştırılan, öngörülen insanlık durumunu- nasıl tarif ettiği sergilenmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla ilk bölüm, yoksulluk söylemlerinin yükseliş sürecini ele almakta; ikinci bölüm

* Bu çalışmada, 2005 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümüne sunduğum Poverty or Social Reproduction of Labour: Life in Çöplük District, başlıklı doktora tez çalışmasından yararlanılmıştır

** Dr., Sosyolog; aozugurlu@gmail.com

ise her biri aslında birer politik girişimi temsil eden ana-akım yoksulluk kavramsallaştırmalarının toplumsal hayatımızın yapısını nasıl müdahale ettiği sorusuna yanıt aramaktadır.

Yoksulların ‘Toplumsal Bir Sorun’ Olarak Keşfi

Kapitalizm, yoksulların fark edildiği çeşitli tarihsel uğraklara sahiptir. Belirli konuları ya da toplumsal grupları bir ‘sorun’ olarak kodlayan her uğrak, basitçe olgusal bir durumu değil, ‘soruna’ yönelik bir dizi kurumsal-politik iktidar pratiklerini de içeren bir mücadele sürecini gösterir. Öyle ki, onların olgusal bir gerçeklik olarak ortaya çıkışları bile, yoksullukta olduğu gibi, içinde yer aldıkları sömürü ve baskı ilişkileriyle birlikte ilerleyen çelişkili bir oluşuma sahiptir.

İngiltere’de 19. yüzyılın ikinci yarısı, yoksulluğun bir sorun olarak keşfedildiği bu uğrakların öncüsüydü ve karşısında tarihin ilk bağımsız emekçi sınıf hareketi yükseliyordu. Emekçiler kendilerini, mülk sahibi sınıflardan ayrı kolektif bir güç olarak örgütledikçe, kimin ‘gerçek yoksul’ olduğunu kimin ‘gerçek’ işçi sınıfı üyesi olduğundan farklılaştırmak gerekmişti. Tarihsel uğrakların ikincisi 1950 ve 60’lı yıllardı. Bu yıllarda ‘sınıf dışına itilmişler’ ve ‘yoksulluk kültürü’ argümanları ahlaki yoksulluk söyleminin yapı taşları olarak dolaşıma girdiğinde yanı başında sadece sosyalist blok değil, güneyde ve Afrika’da yükselen bağımsızlık mücadeleleri bulunuyordu. Anti-empyralist ve anti-kapitalist dalganın boyu ve gücü karşısında 1960’lı yıllarda pek itibar görmeyen ahlaki yoksulluk söylemi, yeni sağın ideolojik atağına temel oluşturan popüleritesini kazanabilmek için, uluslararası işçi sınıfı hareketinin siyasal krize girdiği 80’li yıllara kadar beklemek zorunda kalmıştı.

Ara bir sonuç olarak belirtmek gerekir ise, yoksulların fark edildiği her tarihsel uğrak, aslında insanlığın maddi var oluş koşullarına ilişkin temel bir yarılmayı yeniden örgütler. Yeniden örgütlenen şey, özel mülkiyet rejiminin kültürleri ile ortak ve evrensel değerlerimiz arasındaki sınıfsal bölünmeden başkası değildir. Bu yüzdendir ki yoksullar, hiç bir zaman sadece ‘yoksul’ olmadılar; onlar kapitalizm boyunca aynı zamanda bütün bir ‘insanlık halimizin’ hatırlatıcısı olarak kaldılar. Öyleyse, yoksulluğun her yeniden keşfedilişi üzerine düşünmek ya da Bauman’ın (1999: 9) dediği gibi, toplum imgemizi yoksulların içinde nasıl sakladığımıza bakmak, “bize kendi durumumuz hakkında da önemli birkaç şey söyleyebilir”, ve bu, umutlarımızı, yaşamlarımızı, başka bir dünya için hayallerimizi yeniden formüle etmeye yarayabilir.

Şimdi de benzer bir tarihsel uğraktan geçtiğimiz söylenebilirse eğer, yoksulluğun yeniden tanımlanışı hakkında bir perspektife sahip olmaksızın ilerleyebilmek ve en azından, niçin yoksulluk çalıştığımızı açıklayabilmek pek mümkün değildir. Dünya

çapında yoksulluk araştırmalarının hızla yükselişi, üstelik yoksulluğu şimdiye kadar azgelişmişlik sorunsalı olarak ele almış bizim gibi bir ÷lkede de ayrı bir yoksulluk literatürünün gelişiyor olması, yeni bir tanımlama uğrağında bulunduğumuzun kanıtı olabilir pekâlâ. Söz konusu yükseliş eğiliminin nedenleri konusunda ilk bakışta söylenebilecek birkaç şey var elbette.

İlk olarak, azgelişmiş ÷lkeler açasından bir geçiş ekonomisi modeli öngören modernleşme okulunun etkilerinden söz edilebilir.³ Geçimlik tarımsal ekonomilerin başarılı biçimde kapitalistleşmesinin, geri kalmış toplumların yoksulluğunu ortadan kaldıracaağı beklentisi, yoksulluğun kalıcı ve yapısal olduğu gerçeğini önemsizleştirmiştir, denebilir. İkinci olarak, toplumsal entegrasyon kanallarını önemli ölçüde ortadan kaldıran koşullar yüzünden (formal istihdamın daralması ve kurlsız hale gelmesi, enformal istihdam koşullarının kötüleşmesi, geleneksel dayanışma ağlarının parçalanması gibi) marjinalleşmiş bir tabakanın, “yeni yoksulluğun”, gelişmekte olduğu gerekçe gösterilebilir.⁴ Üçüncüsü ya da her ikisinin toplamı olarak, sermaye birikiminin yarattığı ‘yeni’ zenginleşme süreci, sınıf temelli eşişsizlikleri meşrulaştıran toplumsal/siyasal mekanizmaları önemli ölçüde yok ettiği için yoksulluk, hem gelişmiş ÷lkelerde hem de bizim gibi azgelişmiş toplumlarda güncel hale gelmiştir, denebilir.

Bu saptamaların her biri mevcut duruma ilişkin belirli geçerlilikler taşımakla birlikte, sosyal teorinin ve siyasetin en azından son 20 yılındaki genel eğilimleri gözetmediği sürece, içinde bulunduğumuz tanımlama uğrağının anlamı konusunda öngörü sağlayabilmekten uzaktır.

Hatırlanacağı gibi sosyal teorinin 90’lara kadarki gündeminde ‘öznenin ontolojik krizi’nden, ‘öteki’ adına konuşabilmenin politik imkânsızlığına kadar uzanan bir sorgu alanında postmodernizmin hükmü vardı. Buna göre, asla bilinemez olduğu için hakikatin keşişi umutsuz bir eylemdi. Ortada evrensel gerçeklikler değil, her zaman dışlayıcı bir pratikle çekişerek kurulan ‘kısmi, parçalı ve çoğul’ anlamlar dünyası bulunuyordu. Öyleyse sosyal teorinin yapabileceği şey, bu kısmi öyküleri anlatmak ve ‘hakikat’ diye sunulanların küstahlığını tersyüz etmek olabilirdi.

Aynı yıllar boyunca kapitalizm, şimdiye kadar kendisini kapitalist yapan en ‘eski’ şey ne idiyse, o olmaya devam etti: Hayatta kalabilmenin en temel araçlarını metalaştırdı ve onlara ulaşma hakkımızı ancak bir meta olarak talep edebilir kıldı (Bauman, 1999); sürdürülebilir borçlanma programları için Üçüncü Dünyanın tarımsal topraklarını gasp etmeye; emekçileri, daha önce hiç olmadığı kadar kitlesel

³ Bu yaklaşım için bkz. İ. Tekeli, 2000: 147.

⁴ Bu yaklaşım için bkz. A. Buğra & Ç. Keyder, 2003: 23.

bir biçimde, evinden, yurdundan kopartmaya; geleneksel ve/veya sosyal bir hak olarak emek-gücümüzü yeniden üretme olanağından geriye kalan ne varsa hepsini, talan etmeye devam etti.

Ortalığın artık yoksulluktan geçilmediği bir dünyada sosyal bilimler de, kendilerini bilim yapan en kadim uğraşlarına, yoksulluk araştırmalarına hızla geri döndü. Bir başka düzeyde, 90'lerden itibaren bir yandan neo-liberalizmin piyasa fetişizmi geriliyor görünürken, bir yandan da postmodernizm entelektüel görkemini yitirmeye başladı.

Yoksulluk, muhtemel ki, bu gerileyişi temsil eden en önemli göstergelerden biriydi. Çünkü en azından, 80'lerden beri yürütülen yapısal uyum politikalarının "insani" boyuttan yoksun olduğunu gösteriyordu.⁵ Nitekim Dünya Bankası'nın 2000/01 kalkınma raporunda öngördüğü yoksulluğu azaltma stratejileri içerdiği devlet müdahaleciliği vurgusuyla neo-liberal politikalarından bir kopuş değilse bile önemli bir farklılaşmanın başladığına işaret ediyordu. 80'lerden beri neo-liberalizm, Dünya Bankası, IMF ve Amerikan yönetimi arasındaki ittifakı temsil eden 'Washington uzlaşması' ile adlandırılmıştı; fakat Banka'nın 2000/01 raporu, piyasaların kendi haline bırakıldığında düzgün ve rasyonel işleyeceğini varsayan geleneksel neo-liberal argümanın aksine, piyasa aksaklıklarından hareket ederek, devletin ulusal ekonomiye müdahalesini (dış ticaret ve sermaye hareketlerindeki serbestiye dokunulmaksızın) artık meşru kabul ediyordu⁶. Öyle ki, sözü edilen politika değişikliği, piyasaların geçmiş 20 yıllık "zaferinin ardından" sadece devleti değil, kamuyu ve kamusal çıkarları da ekonomiye yeniden çağırıyor oluşuyla "paradigmatik bir geçiş döneminde" olduğumuzun habercisiydi (Drache, 2001).

Öte yandan yoksulluk araştırmalarının artan hızı, sosyal teorinin olgularla çalışmaya geri döndüğünü de gösteriyordu. Gerçi sosyal bilimler, henüz 10 yıl öncesine kadar, dünyanın kendisinin olgusal olup olmadığına dair felsefi bir tartışma yürütmüştü; buna rağmen, eski amprisist egzersizin yükselişi, alışkın olduğumuz bilimsel bir pratik oluşu nedeniyle olsa gerek, şaşkıncı görünmedi pek. Fakat nihayetinde, sosyal teori, söylemsel/sembolik anlam dünyalarını, içerdiği epistemolojik iddialarla birlikte bir kenara bırakıp yoksulluk gibi somut toplumsal gerçeklikleri çalışmaya başlamıştı.

On yıl içinde Washington uzlaşmasından Post-Washington uzlaşmasına, postmodern şüphecilikten olgusal gerçekliğin ve genelliklerin keskin kabulüne uzanan

⁵ Bu vurgu için bkz. UNDP, 1990.

⁶ 'Post-Washington uzlaşması' olarak da anılan bu iktisadi politika değişikliğinin eleştirel tartışması için bkz. Fine (2001a); ayrıca Gore (2000).

bu dönüşüm, paradigmaların ömrü düşünülürse, şüphesiz ki, çok hızlıdır. Fakat aslı çarpıcı olan, bu hızlı dönüşümün adeta yoksulluk aracılığıyla gerçekleşmiş oluşudur. Eğer bu gözlemde bir haklılık payı varsa, eleştirel bir sorgunun başlangıç noktası da, kanımca, yeni kavramsal inşa süreçleri ile yoksulluk arasındaki bu ilişki olmalıdır; çünkü, aksi yöndeki her tutum, kendimizi paradigmanın oluşturduğu dünya ile sınırlandırmak anlamına gelir.

Batı Avrupa’da serbest piyasa kapitalizminden ve devletçi sosyalizmden farklı bir güzergâh olarak öne sürülen ‘Üçüncü Yol’ ve bu güzergâhın muadili olarak az gelişmiş ülkelere empoze edilen ‘sosyal sermaye’, bu ilişkinin neden ve nasıl kurulduğunu sorgulayabileceğimiz önemli örneklerdendir. Her iki yaklaşım da, günümüz yoksulluk çalışmalarının kavramsal çerçevesini ve ampirik gündemini oluşturmaktadır. İçerdikleri kuramsal ve politik müdahaleler ise yoksulluk sorununun, kavramsal inşaların yapıtaşını oluşturacak kadar önemli bir tarihsel role sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Çünkü her ikisi de, neo-liberal ve postmodern ‘çözülüş’ süreçlerinin ardından (siyasal göstergelerini sosyalizmin yıkılışı, refah devleti ve liberal demokrasinin yaşadığı krizlerle, sosyolojik ve felsefi göstergelerini ise modernitenin ve Aydınlanma’nın krizleriyle tanımlayan 80’lerdeki ‘paradigmatik çözülüş’ün ardından), toplumun anlamı bugün belirli bir biçimde yeniden örgütlenmektedir. Sahip oldukları politik dil ve öngördükleri sosyal politika pratikleri ise, Fine’in (2001b: 11) dediği gibi, hem geçmiş 20 yıl boyunca uygulanan liberalleşme programlarının eleştirisini gözardı etmeye yaramakta, hem de o geçmişle, terk edilenden daha fazlasını paylaştıklarını gizlemektedir.

Özetle, dönem dönem yeniden keşfedildiğinde, aslında her zaman ‘bizimle’ olduğu hatırlanan yoksulluk sorununu, ‘sorunun’ kendisinden önce, şu problemden başlayarak düşünmek gerekir: Yoksulluk, kavramsal inşa dönemlerinin neden hem temelini, hem de doğrudan bir aracını oluşturmaktadır ve bu yolla toplumsal düzen her seferinde nasıl yeniden örgütlenmektedir?

Bu sorunun içerdiği metodolojik farkındalık, özellikle yoksulluk gibi bilimsel ve politik müdahalelerin doğrudan malzemesi haline gelmiş bir konu hakkında çalışırken, ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü tarihsel olarak yoksulların her yeniden keşfedilişinde, nasıl bir dünyayla karşı karşıya olduğumuz hakkında ontolojik bir tasavvur ve bu tasavvur aracılığıyla bizi insanlık halimizin ‘hakikatlerine’ inandırmaya çalışan epistemolojik bir ikna girişi bulunur. Bu yüzden yoksulluk, sadece kendisi için değil, ortak toplumsal hayatımızın anlamı ve şüphesiz halli için de her zaman politik bir soru oluşturur. Çalışmanın ikinci kısmı, anaakım yoksulluk tartışmalarının arka planına bu soru açısından bakmaktadır.

Yoksullar: Toplumsal Araştırmaların Yaşlı ve Yorgun Özneleri

Modern tarihin, muhtemel ki en eski uğraşı olan yoksulluk araştırmaları, gazetecilik deneyimlerinin bir parçası olarak başlayıp Charles Dickens`in romanlarına uzanan, ardından bir analiz nesnesine dönüşerek sosyolojinin ve diğer modern bilimlerin yükselişini mümkün kılan çok uzun bir geçmişe sahiptir⁷. Henry Mayhew`in, yoksullarla yaptığı mülakatlara dayalı 1851 tarihli *London Labour and the London Poor*⁸ adlı gazete yazıları, böyle bir örnektir. Fakat yoksulluk çalışmalarının dönüm noktası, 1880`lerde Charles Booth`un Londra`da ve Seebohm Rowntree`nin York`ta yürüttükleri geniş çaplı araştırmalardır. “Kimin gerçekten yoksulluk çektiğini” belirlemeyi amaçlayan bu iki girişim, o tarihe kadar ‘işçi sınıfının durumu’ anlamına gelen yoksulluğu, sınıfla geleneksel özdeşliğinden kopartarak niceliksel hale getirmiş ve böylece yoksulluk literatürüne, üzerinde yükseleceği şu mirası bırakmıştır. Ayrı bir kategori olarak yoksullar algısı ve amprisizm (Novak, 1995). Bir başka deyişle, yoksulluk araştırmalarının Booth ve Rowntree`den beri başlangıç sorusu hala aynıdır: Yoksullar kimlerdir ve sayıları ne kadardır?

Yoksulluk sorunu, 19. yüzyıl sonlarından beri esas olarak yoksulluğun nasıl niceliksel hale getirileceği sorunu olageldiği için, yoksulluk araştırmalarının nesnellik ve öznellik arasındaki geleneksel metodolojik kutuplaşmayı daha keskin bir biçimde temsil ettiği söylenebilir. Fakat her iki araştırma geleneği açısından da yoksulluk çalışmalarının yaygın eğilimi, “yoksullara dair” oluşudur (Gordon & Spicker, 1999). Bir başka deyişle, yoksulluk, toplumun ontolojik temeline ilişkin bir sorun olarak yaşanıyorken, yoksullar kendilerini üreten ve sürdüren zengin dünyadan yalıtılarak bloke edilir. Bu yüzden niceliksel araştırmalar, ‘kim yoksul?’ sorusu için uzmanlık sağlamış; niteliksel araştırmalar ise, sayıları dışında, yoksulların özelliklerini, yaşam tarzlarını ya da, sınıf-dışı söyleminde olduğu gibi, kültürel farklılıklarını gösteren analizleri mümkün kılmıştır. İlkinde, tüm toplumu kesen bir deneyim olarak yoksulluğun sınıfsal içeriğine kayıtsız bir maddi hayat algısının, ikincisinde ise yoksul öznenin deneyimini mümkün kılan maddi hayata kayıtsız bir kültür ve değerler algısının varolduğunu söylemek mümkündür.

Son yıllarda yükselen eğilim, her iki araştırma tekniğinin birleştirildiği bir stratejiyle araştırma probleminin incelenmesi yönündedir. Nirengi (triangulation) noktası olarak da adlandırılan bu strateji, yoksulluğu azaltmaya ilişkin etkin sosyal politikaların

⁷ Sosyoloji disiplinin yükselişi ile yoksulluğun yönetilmesi arasındaki ilişki için bkz. Procacci (1989). 18. ve 19. yüzyıllar boyunca yoksulluğun ne olduğu sorusu etrafında şekillenen ekonomik söylem, ahlaki ve teolojik tartışmalar için bkz. Dean (1991).

⁸ Bu kitapla tanışmamı ve onu inceleme fırsatını Bristol Üniversitesi, Sosyal Adalet ve Yoksulluk Çalışmaları Merkezi başkanı Dave Gordon`a borçluyum.

geliştirilmesinde elverişli bir araştırma pratiği olarak da kabul görmektedir⁹. Araştırma stratejisi, epistemolojiyle yöntemler arasında zorunlu olarak doğrudan bir ilişki olmadığı kabulünden hareket etmekte, dolayısıyla niceliksel ve niteliksel yöntemler arasındaki geleneksel metodolojik kutuplaşmayı reddetmektedir.

90'lerden itibaren yoksulluk araştırmalarının hakim teması haline gelmiş olan sosyal sermaye, metodolojik önemini, nitel-nicel bileşimini sağladığı iddiasından alır. Sosyal sermayenin mikro-toplumsal koşullarla makro-ekonomik neden ve sonuçlar arasında bağ kurmaya uygun olduğu düşünülmekte, dolayısıyla örneğin nirengi noktası, bu ihtiyacı giderecek uygun bir araştırma stratejisi olarak değer kazanmaktadır. Böylece yoksulların mikro-toplumsal çevresine dair nitel verilerin, makro-yapısal gösterge ve istatistiklerle takviye edilerek –onları oluşturan tarihsel ve sınıfsal bağlamlara tümüyle kayıtsız olan– olağanüstü genişlik ve çeşitlilikte bir ampirik çalışma alanı oluşturulabilmektedir¹⁰. Öyle ki bu genişlik, Durkheim, Simmel ve Weber'i (sırasıyla grup içi ilişkiler, gruplar arası bağlantılar ve kurumsal dokular) her türlü epistemolojik ayırımın ötesinde birleştirebilecek kadar esnektir¹¹.

Sosyal sermaye, kökleri etnografinin 'ilkel öteki'sine kadar uzanan amprisist egzersizi yoksulluk çalışmalarında yeniden üretse de, epistemolojik ayrımları belirsizleştiren esnekliğini, sosyal bilimlerin son 20 yıl içinde yaşadığı paradigmatik kayışa borçlu görünmektedir. Sosyal teorinin araştırma nesnesi, postmodernitenin sarstığı ontolojik temeller yüzünden, uzun zamandır toplum değil esnek ve merkezsiz olduğu varsayılan toplumsallıklardır. Bunun sosyal sermayeye sağladığı kolaylık, bireyciliğe dayanan metodolojik köklerine rağmen yoksulların içinde yer aldığı toplumsal bağları analiz birimi haline getirebilme imkanındır. Bu imkan, gücünü, sözkonusu toplumsal bağları kapitalizmin yapısal belirleniminden kopartabilmesinden ya da bütüncül toplum paradigmasının artık parçalanmış olmasından almaktadır.

Toplumsalın esnek ve merkezsiz olduğu iddiasının yarattığı bir başka sonuç, dünyayı farklı temsil biçimlerine indirgeyen metodolojik yönelim olmuştur. Yoksulluk araştırmalarında bu yönelimin etkili örneklerinden birini *Yoksulların Sesi* (Narayan et al., 2000) çalışmasıyla yine Dünya Bankası vermiştir..

⁹ Tarihinde ilk kez niteliksel yöntemle yoksulluk araştırması yapmış olan Dünya Bankası (2000/01 raporuna temel oluşturan *Yoksulların Sesi* çalışması), hem bu rapora katkı yapmış önemli isimlerin (Ravi Kanbur, Robert Chambers gibi) hem de niceliksel tekniklerde uzmanlaşmış akademisyenlerin biraraya geldiği atölyelerde, yoksulluk sorunu için her iki yöntemin birleştirildiği ortak bir araştırma stratejisi geliştirmenin imkanını tartışmaktadır. <http://www.worldbank.org/poverty> adresinden buna ilişkin metodolojik tartışmalara ulaşılabilir.

¹⁰ Bu tartışma ve sosyal sermaye kavramının ampirik kapsamını göstermek üzere çalışma örneklerinden derlenmiş bibliyografik bilgiler için bkz. Fine (1999).

¹¹ Örneğin bkz. Woolcock (1998: 168).

“Yoksulların Sesi” ve Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi

Banka'nın 2000/01 Kalkınma Raporu'na temel oluşturan ‘Yoksulların Sesi’ raporu, 23 ülkeyi kapsayan nitel alan çalışmasının sonuçlarını, “2.8 milyar yoksulluk uzmanı var, yoksulların kendisi...” ilanı ile duyurmakta ve yoksulların “bizden daha otantik, güçlü, canlı ve doğrudan” olduğu düşünülen seslerini açığa çıkarmayı hedeflemektedir (Narayan et al., 2000: 2, 18). Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi (Participatory Poverty Assessment) adıyla anılan çalışma, yoksulluk araştırmalarında katılım fikrinin, öznenin temsil edilebilirliğini yeniden kuran metodolojik bir yaklaşım olarak küreselleşmesi bakımından önemlidir.

Katılım, uluslararası kuruluşlar açısından 1970’lerde kırsal kalkınma programları ve temel ihtiyaçlar stratejilerini geliştirme projelerinin en muteber tekno-politik aracıydı. 80’lerde neo-liberal politikalarca ortadan kaldırılan kamusal destek mekanizmalarının yokluğunu meşrulaştırmanın ve o boşluğu sivil toplum kuruluşları eliyle doldurmanın bir aracı olarak “özyardım” söylemiyle birleştirildi (Laderchi, 2001). 90’lardan beri de uluslararası düzeyde yoksulluğu azaltma stratejilerinin hem metodolojik ilkesi hem de etkin sosyal politika aracı olarak genelleşti –kendisine eşlik eden şu kavramlarla birlikte: sürdürülebilir yaşam/kalkınma, sosyal sermaye, güçlendirme (empowerment), ve yönetim.

Yönetişim tekniklerinin geliştirilmesinden kırsal kalkınma programlarına kadar uzanan geniş bir alanda kullanılan katılım, içerdiği teorik perspektiflerin çeşitliliğine rağmen metodolojik olarak şu üç ana eksene dayanmaktadır¹²: Toplumsal gerçekliğe müdahale etmeyi öngören eylem-yönelimli çalışma; günlük yaşam deneyimlerinden hareket etmeyi öngören taban inisiyatiflerine dayalı strateji; araştırılan öznenin aktif katılımını öngören işbirlikçi bir araştırma pratiği... Yoksulluk araştırmaları açısından bu metodolojik ilkeler, yoksulluk ve ilgili kavramların, yerel mekanın ya da toplulukların kendi sosyal, ekonomik ve siyasal özellikleri içinde anlaşılmasını amaçlayan ‘bağlamsal analiz yöntemi’ (contextual method of analysis) olarak da adlandırılmaktadır (Laderchi, 2001).

Bağlamsal analiz dayanağını yoksulluğun farklı gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak farklı içeriklere ve önceliklere sahip olduğu fikrinden alır. Bir azgelişmiş ülke araştırmacısı için bu fikir, ülke ya da bölgesel özelliklere göre yoksulluk ölçümleri geliştirme probleminin ötesinde kavramsal zorluklar ima eder. Kuramsal modellerimiz çoğunlukla merkez ülkelerde formüle edildiği halde, özellikle yoksulluğa ilişkin kavramsal çerçeveler çarpıcı bir biçimde ‘bize ait’ görünmez. Onlar daha çok

¹² Katılımcı kalkınma söyleminin teori, yöntem ve pratiklerine dönük ideolojik ve kavramsal bir inceleme için bkz. Cooke & Kothari (2002).

Bati'nın refah toplumlarından türetilmiş bir içeriğin temsilcisi kabul edilir, dolayısıyla, 'bu topraklara özgü' olanın üretilmesi gerekir. Teorinin merkeze, uyarlamasının çevreye ait olduğu bir işbölümü altında çalışmak, az gelişmiş ülke araştırmacısı için, şüphesiz ki, başlıbaşına bir zorluktur. Çünkü bu işbölümü, sadece olgulara nasıl bakılacağını değil, 'bu topraklarda' hangi olguların araştırılmaya değer olduğunu da belirler. Fakat araştırma probleminin seçiminden başlayan saptanmış bir gündemle çalışmanın asıl sınırlayıcılığı, kanımca kimi kez, kışkırttığı özgüllük arayışında kendini gösterir. Bu arayış, genel kuramlara karşı eleştirel sorumluluğumuzu 'bize uymamasıyla' sınırlama kolaylığı taşır bazen; bazen de özgüllüğü, muhtemel ki 'bize ait' olanı temsil yeteneğine çok güvendiğimiz için, abartılı biçimde genelleme kolaylığı sağlar. Örneğin "nöbetleşe yoksulluk" (Işık & Pınarcıoğlu, 2001)¹³, Türkiye'de kentsel yoksulluğu anlamak için geliştirilmiş ender kavramlardan biridir. "Toplumsal bağlama özgü teori üretme çabası"nın bir ürünü olarak önerilen kavram, yoksulluk sorunu açısından Türkiye koşullarını tartışmaya açan kritik bir öneme sahip olmakla birlikte, özgüllük arayışının her iki riskini de içinde barındırır. Bir yandan yoksulluk literatürüyle kısmi ve fakat verili bir ilişkiye sahiptir; bir yandan da yaşamı idame ettirme stratejisi olarak ele alınan kentsel rant yaratma sürecinin, Şenses'in (2001b: 491) vurguladığı gibi, "belirli bir zaman diliminde, az sayıda kentsel yerleşim yerinde ortaya çıkabilen ve dolayısıyla yoksulluk olgusunun anlaşılmasında sınırlı bir açıklayıcı güce ve geçerliliğe sahip bir olgu olabileceğini" öngörmez. Toplumsal bağlama özgü teori üretmek gibi önemli bir kaygının yoksulluk analizlerinde sınırlayıcı, hatta Dünya Bankası örneğinde olduğu gibi de-politize edici metodik bir araca dönüşebilmesi, muhtemel ki, bu kaygının, merkez ülkelerle paylaştığımız ortak bağlamı keşfetme hedefinden bizi alıkoyma potansiyeli taşıyor olması yüzündendir. Bu durum, şüphesiz, kavramların bağlamsal olduğu gerçeğini değiştirmez ama onların gücü, kendi topraklarında dünyayı gören bir pencere yaratabilmiş olmalarına bağlıdır. Yoksulluk, sanırım, kavramsal olarak böyle bir pencereye dönüştürebilecek en temel olgulardan biridir artık.

Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesine yeniden dönecek olursak, bu yaklaşım, ilk olarak, yoksulların algılarının 'ayrıcalıklı' olduğu kabulünden hareket etmektedir. Yoksulların kendi durumlarını analiz edebilme yetilerine ve yaratıcılıklarına yapılan bu vurgu, ikinci olarak, sadece yerel düzeyde gerçekliği anlamayı değil, bunu yoksulların kendi analizleri sayesinde yapabilmeyi öngörmektedir. Bu bakımdan araştırmacıyı da, son olarak, yerel bilgiyi paylaşan, kendi değerlerini ve algısını eleştirel biçimde gözden geçirmeye hevesli 'kolaylaştırıcılar' olarak kabul etmektedir (Laderchi, 2001).

¹³ Yazarlar bu kavramla Türkiye'de 1980 sonrası ekonomik liberalizasyon programının bir sonucu olarak İstanbul'da gecekondualarda yoksulluğun değişen karakterine işaret etmektedir. Buna göre, kentsel yoksulların 'enformal ilişki ağlarına' dayanan başat stratejileri, yoksulluğun üstesinden gelmelerinde kritik bir rol oynamaktadır.

Bu yaklaşımının her üç nokta açısından da dikkate değer olan özelliği, feminizmin ve kalkınma çalışmalarındaki eleştirel geleneklerin Dünya Bankası gibi bir anaakım tarafından soğurulmuş olmasıdır. Bu metodolojinin içinde, örneğin, marjinallerin deneyimini açığa çıkartmayı hedefleyen ‘ayrıcalıklı bilgi’ gibi feminizmin bilim eleştirisine ait bir katkısı vardır¹⁴. Öte yandan, bilimsel bilgi üretimini ezilenlerin mevcut gerçekliği dönüştürmeye dönük bilinçli eylemi ile birleştirmeyi hedefleyen ve aslında Latin Amerika’da uzun zamandır uygulanan ‘Katılımcı (eylem) Araştırması’ (Participatory Action Research- PAR) geleneğinin izleri de bulunmaktadır¹⁵.

Ezilenlerden yana prensiplerine rağmen her iki geleneğin ulusötesi organlar, sivil toplum kuruluşları ve hükümetler gibi güçlü iktidar merkezlerinin neden ve nasıl bir parçası olabildiği, özellikle katılımcı eylem araştırması aktivistleri için, yalnızca hegemonyanın gücüyle açıklanamayacak kadar kritik bir soru olsa gerektir¹⁶. Bu tartışma çalışmamın sınırlarını aşmaktadır; fakat Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi söyleminin ezilmişlik deneyimini nasıl de-politize ettiğine bakmak, anaakımın parçası olmayı mümkün kılan ilişkilerin neler olduğunu görmemizi de sağlayabilir.

Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi, sosyal teoride meta anlatılardan ve pratiklerden, özellikle Marksizmden, bağlamsal-yerel bilgi ve dönüşüm modellerine kayış sürecinin bir parçasıdır (Mohan, 1999). Ontolojisi, ya da Bevan’ın deyişiyle (2000: 754), keşfetmeye çıkmazdan önce ilişki kurduğu toplum ve insanlar için sahip olduğu tahayyül, yerellik ve topluluklardır. Sermaye birikiminin yeni mekansal yönelimi olarak yerelliğin, özellikle yoksulların güçlendirilmesi politikası açısından anlamı ve topluluk fikrinin kamusal yararı özelleştirmenin bir aracı olarak taşıdığı işlev, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Yine de özetle denebilir ki, önemli ölçüde küresel dinamiklere tabi hale gelen ekonomik ve sosyal süreçler karşısında,

¹⁴ Feminist epistemoloji, yanlılık kriterine tabidir. Pozitivist epistemolojinin tersine, değer-yanlılık nesnellüğün koşulu olarak kabul edilir (örneğin bkz. Harding, 1993). Olgu, kendi hakkındaki bilgiyle kurulduğu için (en azından gerçekte ne olduğu, onun nasıl bilindiğiyle şekillendiği için) marjinalleştirilmiş grupların öznel deneyimlerinden başlayan bir araştırma ya da yanlı ve kısmi bilgi (örneğin bkz. Haraway, 1988), hem “daha derindeki gerçekliği” açığa çıkartan, hem de bu yolla hegemonik grupların kendi konumlarını tarafsızlık olarak genelleştirmelerine meydan okuyan bir nesnellik kriteridir.

¹⁵ Toplumsal gerçekliğin radikal dönüşümünü hedefleyen PAR, bilginin iktidarını ezilenlere ait kılmaya çalışır. Bu yüzden araştırma konusunun seçimi, problemlerin tanımlanması, analiz edilmesi ve çözümlerin geliştirilmesinde ezilenlerin tam ve aktif katılımını öngörür; dolayısıyla araştırmacıyı da, araştırma sürecinin detached gözlemcisi değil militanı olarak kabul eder. PAR’ın teorik dayanaklarını formüle eden ilk isimlerden biri, eğitim alanındaki radikal çalışmalarıyla tanınan Freire’dir (1973), Türkçe çevirisi için bkz. Freire (1991). PAR pratiğinin Latin Amerika’da eleştirel Marxist gelenekten beslenen kökleri için bkz. Fals Borda (2001). Farklı teorik konumlara rağmen PAR geleneğindeki ortak metodolojik prensipler için ayrıca bkz. Rahman (1985).

yoksulluğun nedenlerini ve çözüm yollarını mikro ilişkilerde aramak, kapitalizmi eleştirel sorgunun dışında bırakmakta, dahası, onu görünmez hale getirmektedir. Yoksulluk analizlerinde sermaye, piyasa, devlet gibi kilit kavramların de-politizasyonunun, bu zeminden beslendiği söylenebilir. Dünya Bankası'nın 2000/01 kalkınma raporunda dünyanın her yerinde kır-kent, yaş, cinsiyet, kültür farklılıklarına rağmen yoksulların hayatını etkileyen sistematik ve ortak problemler olarak "yolsuzluk, şiddet, güçsüzlük ve güvencesiz geçim koşulları" nı bulması, bu bakımdan şaşırtıcı olmasa gerektir.

Sorun sadece yoksulluğun de-politizasyonu değildir; yoksulluk, aynı zamanda, kapitalizmi bir bütün olarak politik kavrayışın dışında bırakmaya yarayan analitik bir araç olarak da işlev görmektedir. Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi ontolojik olarak, Mohan'ın (1999: 46) işaret ettiği gibi, 'modern' resmi kanalları kullanan ve tanımlayıcı tek özelliği "yoksul olmamak" olan "belirsiz" bir elite karşı akrabalık ve etnisite benzeri grup bağlarıyla yaşayan yoksul varsayımını temel alır. Bize sınıfsal farklılaşma hakkında hiç bir fikir vermeyen bu ikilem, toplumsal hayatı çatışma perspektifinin bütünüyle dışına çıkarabildiği ve onu bu yolla soyut tekilliklere bölebildiği için sömürü ve ezilmişlik ilişkilerine karşı da kördür. Böylece devlet, herhangi bir tarihsel zamana ve ilişkiye ait olmaktan çıkıp yolsuzluğa indirgenebilmekte ya da piyasa, emek süreçlerinin karlılık ve rekabet kriterleriyle düzenlenişinden kopartılıp yoksulların ulaşamadığı bir 'fırsata' dönüştürülebilmektedir. Bu yüzden Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi insanlardan, Bevan'ın (2000: 754) dediği gibi, "zayıf", "korunmasız", "en yoksul", "ultra yoksul", "köylüler" ya da "yararlanıcılar" olarak sözeder; karşılarında belirli bir elitin bulunduğunu bildiğimiz 'emekçiler' olarak değil, örneğin.

Yoksul/yoksul-olmayan ikilemi gibi herhangi bir tarihsellik içermeyen belirsiz genelliklerin arkasında, kanımca, ontolojik bir statü taşıdığı için kaçınılmaz olarak özcü olduğu düşünülen bir başka genelliğin, sınıfın, yadsınması bulunmaktadır. 80'lerden sonra sosyal teoride sözünü ettiğimiz paradigmatik kayış süreci, belirli özne konumlarına evrensellik sağlayan 'maddi temel' arayışının geçersiz olduğu iddiasıyla belirlenmişti. Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi, bu kayış sürecinin 'tabana dayalı stratejiler' gibi kimi popüler öğelerle revize edilen neo-liberal yanını oluşturuyor ise eğer, politik özneyi üretim ilişkilerindeki ortaklık yerine farklılık ve çeşitlilik ekseninde tanımlayan post-Marksizm, radikal yanını temsil eder¹⁷. Anaakımın

¹⁶ PAR'ın 'toplumsal politika' aracına dönüşmesinin sonuçlarını tartışan bir çalışma için bkz. Gaventa & Cornwall (2001). The Freirean yaklaşımın radikal çıkarımları yüzünden kalkınma çalışmalarında nasıl ihmal edildiğini gösteren bir tartışma için bkz. Edwards (1989).

¹⁷ Söz konusu temsile örnek olması bakımından bkz. Laclau & Mouffe, 1985..

parçası olmayı mümkün kılan dinamikler, muhtemel ki, anaakımın kendi gücünün yanısıra, öznenin ‘ontolojik bir öz’ olarak, sınıflar mücadelesinin ‘belirlemci tarihsel bir pratik’ olarak ve nihayet kurtuluş idealinin ‘evrensel bir proje’ olarak reddedildiği bu politik süreçte yatmaktadır. O halde, uluslararası sermaye kuruluşlarının bizi yoksulların sesine kulak vermeye çağırması, basitçe politik bir manipülasyon göstergesinden ibaret olamaz; manipülasyon her zamankinden daha mümkündür çünkü o ‘ses’ dillendirilmesi epistemik olarak imkansız tekilliklere dönüştürülmüş ve böylece ortak ezilmişliğimizi deşifre edebilme yeteneğine politik olarak sahip olmaktan artık çıkarılmıştır.

Sonuç Yerine

Yoksulluğun bir sınıf deneyimi olarak politikleşmesi, tarihte her zaman, kapitalizmin temellerine ilişkin bir sorgunun yükselmesi anlamına gelmiştir. Sermaye ise, nüfusun geri kalanından ayrı bir özne kategorisi olarak ‘yoksullar’ ve toplumsal-insani bir sorun olarak ‘yoksulluk’ tarifleri –yoksulluğun sınıfsal doğasını ihmal eden kodlamalar, yeniden sınıflandırmalar, çözümler– yapabildikçe bununla baş edebilmiştir. Bir başka deyişle, yoksulluk söylemlerinin yükseliş nedenlerini, Özbek’in de (2002: 8) işaret ettiği gibi, emek-sermaye eksenli ekonomi-politik yaklaşımların ve sınıf merkezli politikaların artık geçerli olmadığı fikrinin yükseliş süreçlerinde aramak gerekir. Sınıfsal eşitsizliklerin ve sömürünün hızla arttığı bir dünyada, ‘toplumsalın’ içeriği sınıf değil de, yoksulluk kavramı etrafında şekilleniyorsa eğer, bu, “yoksulluk, bizzat yoksullaştırılanların söylemi olabildiği” içindir (Özdek, 2002).

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (1999) *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, (trans. Ü. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bevan, P. (2000) “Review Article: Who’s a Goody? Demythologizing the PRA Agenda”, *Journal of International Development*, 12: 751-759.
- Buğra, A. & Keyder, Ç. (2003) *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*, Ankara: Report prepared for the UNDP.
- Cooke, B. & Kothari, U. (2002) *Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?*, (trans. by A. Çiğdem), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Dean, M. (1991) *The Constitution of Poverty: Toward a Genealogy of Liberal Governance*, London & New York: Routledge.
- Drache, D. (2001) “The Return of the Public Domain after the Triumph of Markets: Revisiting the Most Basic of Fundamentals”, *Market or Public Domain: Global Governance and the Asymmetry of Power*, ed. D. Drache, London: Routledge.
- Edwards, M. (1989) “The Irrelevance of Development Studies”, *Third World Quarterly*, 11(1): 116-35.

- Fals Borda, O. (2001) "Participatory (Action) Research in Social Theory: Origins and Challenges", in *Handbook of Action Research: Participative Inquire and Practice*, eds. P. Reason & H. Bradbury, London: Sage.
- Fine, B. (1999) "The Developmental State is Dead – Long Live Social Capital?", *Development and Change*. 30 (1): 1-19.
- Fine, B. (2001a) "Neither Washington nor Post-Washington Consensus: An Introduction", in *Neither Washington nor Post-Washington Consensus: Challenging Development Policy in the Twenty-first Century*, B. Fine & C. Lapavitsas, London & New York: Routledge.
- Fine, B. (2001b) *Social Capital versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the Turn of the Millennium*, London & New York: Routledge.
- Freire, P. (1973) *Pedagogy of the Oppressed*, (trans. by Myra B. Ramos), Harmondsworth: Penguin Books.
- Freire, P. (1991) *Ezilenlerin Pedagojisi*, (trans. D. Hattatoğlu), İstanbul: Ayrıntı.
- Gaventa, J. & Cornwall, A. (2001) "Power and Knowledge", in *Handbook of Action Research: Participative Inquire and Practice*, eds. P. Reason & H. Bradbury, London: Sage.
- Gordon, D. & Spicker, P. (eds.) (1999) *The International Glossary on Poverty*, London: Zed Books.
- Gore, C. (2000) "The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", *World Development*, 28(5): 789-804.
- Haraway, D. (1998) "Situated Knowledge: the Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies*, 14(3): 575-99.
- Harding, S. (1986). *The Science Question in Feminism*. Milton Keynes: Open University Press.
- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. M. (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso.
- Laderchi, C. R. (2001) *Participatory Methods in the Analysis of Poverty: A Critical Review*, Queen Elizabeth House Working Paper Series, No. 62, University of Oxford.
- <http://www.ids.ac.uk/ids/particip/information/index.html>
- Mohan, G. (1999) "Not so Distant, Not so Strange: the Personal and the Political in Participatory Research", *Ethics, Place and Environment*, 2(1): 42-54.
- Narayan, D. et al. (2000) *Voices of the Poor: Crying Out for Change*, World Bank: Washington D.C.
- Novak, T. (1995) "Rethinking Poverty", *Critical Social Policy*, 15(2/3): 58-74.
- Özbek, N. (2002) "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, Bahar (92): 7-33.
- Özdek, Y. (2002) "Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, ed. Y. Özdek, Ankara: Todaie.
- Ozuğurlu, Aynur (2005) *Poverty or Social Reproduction of Labour: Life in Çöplük District*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyoloji Bölümü, Ankara: ODTÜ.
- Procacci, G. (1989) "Sociology and Its Poor", *Politics and Society*, 17(2): 163-187.

- Rahman, A. M. (1985) "The Theory and Practice of Participatory Action Research", *The Challenge of Social Change*, ed. F. Borda Orlando, London: Sage Publications.
- Şenses, F. (2001b) "Book Review: Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 28(3-4): 485-93.
- Tekeli, İ. (2000) "Kent Yoksulluğu ve Modernite'nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine", *Yoksulluk: Bölgesel Gelişme ve Kırsal Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu*, eds. A.H. Akder & M. Güvenç, İstanbul: TESEV.
- UNDP (1990) *Human Development Report 1990: Concepts and Measurement of Human Development*. OUP, New York. <http://www.undp.org/hdro/90.htm>
- Woolcock, M. (1998) "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, (27)2: 151-208.